

AGROBIZNES, FAN VA TEXNOLOGIYALAR

ILMIY-AMALIY
ELEKTRON
JURNALI

Агробизнес, наука и технологии

Agribusiness, science and technology

ISSN:
3060-5245

Toshkent-2026

Platform & workflow by
OJS / PKP

BOSH MUHARRIR

Oblomuradov Narzullo Naimovich – i.f.d. (DSc), professor.

Bosh muharrir o'rinbosarlari:

Islamov Soxib Yaxshibekovich – q.x.f.d. (DSc), professor.

Sultonov Kamoliddin Sadriddinovich – q.x.f.d. (DSc), professor.

Farmonov To'liqin Xayitmurodovich – i.f.d. (DSc), professor.

Muharrir:

Beglayev Uchqun Xurramovich – i.f.f.d. (PhD), dotsent.

Tahrir hay'atining xalqaro a'zolari:

Kusainov Xalel Xaymullayevich – i.f.d. professor (Qozog'iston davlat texnologiya universiteti)

Vilija Aleknevičienė – i.f.d. professor (Universitet Vitovta Velikogo)

Gilbert Ludwig – professor, (Jamk University of Applied Sciences)

Bobojonov Ixtiyor Baxtiyorovich – i.f.d. professor (Germaniyaning Leybnits nomidagi Markaziy Osiyoda qishloq xo'jaligini rivojlantirish instituti (IAMO))

Daiva Makutenene – professor, (Vitautes Magnus universiteti, Litva)

Xaitboyeva Nargiza Alikulovna – i.f.d. dotsent (Tojikiston davlat huquq, biznes va siyosat universiteti)

Tahrir hay'ati:**08.00.00-Iqtisodiyot fanlari:**

Gulyamov Saidasror Saidaxmedovich – i.f.d. (DSc), professor;

Saidov Muxammad-Ali Xakimovich – i.f.d. (DSc), professor;

Rustamova Iroda Baxramjanovna – i.f.d. (DSc), professor;

Ochilov Ilhom Sayitqulovich – i.f.d. (DSc), professor;

Askarov Nazimjon Niyozovich – i.f.d. (DSc), professor;

Abdullayev Altinbek Yangibayevich – i.f.d. (DSc), professor;

Boltayev Abror Sayitmuradovich – i.f.d. (DSc), dotsent;

Abduvasikov Abduaziz Abdulazizovich – i.f.n. professor;

Mamadiyarov Dilshad Uralovich – i.f.n. dotsent;

Achilov Mashrab Ulug'bekovich – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Galimova Feryuza Rafikovna – i.f.n. dotsent;

Odilova Dilnozaxon Barnayevna – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Yangiboyev Dilshod G'ulomovich – i.f.f.d. (PhD);

Saidova Dildora Nurmatovna – i.f.n. dotsent;

Dexkanova Nilufar Sagdullayevna – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Roziqov Jahongir Mustaqim o'g'li – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Boltayev Nurali Shiramatovich – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Ibragimova Madina Ismoilovna – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Javlijev Nuriddin Bektemir o'g'li – i.f.f.d. (PhD).

06.00.00-Qishloq xo'jaligi fanlari:

Shokirov Alisher Djuraboyevich – q.x.f.d. (DSc), professor;

Mardanov Husniddin Xolbozorovich – q.x.f.d. (DSc);

Abdiyev Fozil Rashidovich – q.x.f.d. (DSc);

Sattorov Maqsud Axtamovich – q.x.f.d. (DSc);

Yuldashov Nurbek Ergashovich – v.f.d. (DSc);

Xalmirzayev Dilmurad Kamilovich – q.x.f.d. (DSc), dotsent;

Namazov Ixtiyor Choriyevich – q.x.f.d. (DSc), professor;

Xudayqulov Jonibek Bozarovich – q.x.f.d. (DSc), professor;

Eshonqulov Jamoliddin Saporboy o'g'li – q.x.f.d. (DSc), professor;

Abdullayev Anvar Kodirullayevich – b.f.n., katta ilmiy xodim;

Atabayev Ma'ruf Maxmudovich – q.x.f.n. professor;

Safarov Asqar Asadullayevich – q.x.f.f.d. (PhD), dotsent;

Mustafakulov Davron Mamatqulovich – q.x.f.f.d. (PhD), dotsent;

Kasimov Botir Sadriddinovich – q.x.f.f.d. (PhD);

Akramov Umidilla Ikramdjanovich – q.x.f.n. dotsent;

Elboboyev Abdug'ani Shuxrat o'g'li – q.x.f.f.d. (PhD);

Muxammadov Yo'ldoshbek Akmal o'g'li – q.x.f.f.d. (PhD);

Maxmudova Shaxnoza Abdufattaxovna – q.x.f.f.d. (PhD), dotsent;

Idrisov Xusanjon Abdujabborovich – q.x.f.f.d. (PhD), dotsent.

MUASSIS

Toshkent davlat agrar
universiteti

ALOQA UCHUN MA'LUMOTLAR

Manzil: Toshkent viloyati, Qibray tumani, Universitet ko'chasi, 2-uy.

Jurnalning telegram manzili:

t.me/agrobiznes_elektronjurnal

E-mail: licht-1989@mail.ru

Jurnalning rasmiy sayti:

<https://www.agrobiznesjournal.uz>

Tel: +(998) 93 439 30 00

JURNALNING ILMIYLIGI:

Ma'lumot uchun, OAK
Rayosatining 30.11.2024-yildagi
№364/5-sonli qarori bilan
08.00.00-Iqtisodiyot fanlari
bo'yicha, 08.05.2025-yildagi
№370/5-sonli qarori bilan
06.00.00-Qishloq xo'jaligi fanlari
bo'yicha "Dissertatsiyalar asosiy
ilmiy natijalarini chop etish
tavsiya etilgan milliy ilmiy
nashrlar ro'yxati"ga kiritilgan.

Elektron nashr, 192-sahifa.
2026-yil, oktabr.

MUNDARIJA

KONSTANTIN IVANOVICH KURPAYANIDI

Green energy transition in Central Asia: capacity growth, technological diversification and system constraints.....11

TURSUNKULOVA GULCHIROY BURXONOVNA

Meva-sabzavotchilik korxonalarida biologik aktivlarni hisobga olishni xalqaro standartlar asosida takomillashtirish.....24

MO'MINOV ABDUVALI AKBARALIEVICH, DJO'RAEV MUQIMJON YAQUBJONOVICH

Tritikale seleksiyasida molekulyar markerlardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi: QTL, SSR, SNP va KASP yondashuvlari asosida.....30

KARIMOV NURBEK DEXKANOVICH

Yeryong'oq yetishtirishda oqqanotga qarshi kimyoviy himoya tadbirlarining iqtisodiy samaradorligini baholash.....43

SAYIPOV BEGZOD RAHIMOVICH

Valyuta kursi tebranishlari indeksini hisoblash va baholash.....53

KARIMOV NURBEK DEXKANOVICH

Yeryong'oq ekinlarida o'rgimchak kanaga qarshi kimyoviy kurash choralarining iqtisodiy samaradorligini baholash.....63

SHOMURODOV TOHIR BOYMUROD O'G'LI

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda aholi daromadlarining o'rni haqidagi nazariy yondashuvlar.....73

МУСТАФОКУЛОВА ЗАРИФА

Сравнительный анализ лидерства в условиях кризиса и роль молодых лидеров в развитии.....80

BOZOROVA MUHABBAT TOXTAYEVNA

Korxonalarda davr xarajatlarining iqtisodiy mohiyati, mazmuni va tasnifi.....87

RAXIMJONOVA SHOHSANAM BAXODIROVNA

Davlat-xususiy sheriklik asosida ijtimoiy soha infratuzilmasini rivojlantirishda "Value for Money" (VfM) baholash mexanizmini takomillashtirish.....95

QURBANOVA OYDIN TO'LQIN QIZI

Ishlab chiqarish korxonalari raqobatbardoshligini baholashning integral ko'rsatkichini shakllantirish.....101

SADIKOVA SHOHIDA OBIDQUL QIZI

O'zbekistonda piyoz yetishtirishning iqtisodiy o'rni va samaradorligi.....108

XAKIMOV RASHID

Oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarning o'rni va samaradorligi.....119

TOJIMATOV IZZATBEK IKROMALI O'G'LI

Don mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalarida intellektual marketing strategiyasini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish.....133

SODIQOVA GAVHAR XAYRULLA QIZI

Xodimlarni boshqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi.....142

ERGASHEV ASADBEK ULUG'BEK O'G'LI, TURSUNOV G'IYOS SUNNAT O'G'LI

Meva-sabzavotlarni qayta ishlashda hosil bo'ladigan ikkilamchi resurslarni biotexnologik qayta ishlash va ulardan samarali foydalanish.....148

RASULOV XAMIDJON YAKUBOVICH

Raqamli texnologiyalar va CRM tizimlarining kichik biznesdagi o'rni.....155

BOZOROVA MUHABBAT TOXTAYEVNA

Korxonalarda davr xarajatlarini buxgalteriya hisobini tashkil etish va uning tahlili.....168

YULDASHOV ABDUMALIK ILXOMOVICH

Ekoturizmning hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini ekonometrik baholash.....185

YULDASHOV ABDUMALIK ILXOMOVICH

Ekoturizmning hududiy iqtisodiy rivojlanishdagi rolini baholashning nazariy-metodologik asoslari.....192

UO'K: 338.48-6:502/504:332.1

Ekoturizmning hududiy iqtisodiy rivojlanishdagi rolini baholashning nazariy-metodologik asoslari

YULDASHOV ABDUMALIK ILXOMOVICH

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

“Turizm” kafedrası katta o'qituvchisi

E-mail: a.yuldoshev@kiut.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada ekoturizmning hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini baholashning nazariy va metodologik asoslari tizimlashtirilgan. Ekoturizm hududga faqat turist xarajati ko'rinishida daromad olib kiradigan faoliyat sifatida emas, balki kichik biznes, xizmatlar zanjiri, tabiiy kapitalni moliyalashtirish va qishloq aholisining daromad manbalarini diversifikatsiya qiluvchi mexanizm sifatida qaraladi. Turizm sun'iy yo'ldosh hisobi (TSA), hududiy input–output va ijtimoiy hisoblar matritsasi, local economy-wide impact evaluation (LEWIE), xarajat–foyda tahlili hamda BMTning Tourism Sustainability Measurement Framework yondashuvlari bir-birini to'ldiruvchi metodlar sifatida tahlil qilindi. Jahon bankining qo'riqlanadigan hududlar bo'yicha baholarida turist tomonidan sarflangan har bir dollar Nosy Be (Madagaskar) atrofida mahalliy daromadni 2,48 dollar, Uganda Queen Elizabeth milliy bog'i atrofida 2,03 dollar, Nepal Chitwan milliy bog'i atrofida 1,78 dollar va Braziliya Abrolhos hududida 1,74 realga oshirishi aniqlangan. Mazkur natijalar ekoturizmning real iqtisodiy qiymatini faqat to'g'ridan-to'g'ri tushum bilan cheklab baholash hududiy spilloverlarni kam ko'rsatishini tasdiqlaydi. O'zbekiston sharoitida metodologiyani qo'llash uchun tashriflar, turist xarajati, mahalliy xarid ulushi, ish o'rirlari, ekologik sig'im va tabiiy kapital holatini yagona hududiy indikatorlar tizimida birlashtirish taklif etiladi.

Kalit so'zlar: ekoturizm, hududiy iqtisodiy rivojlanish, tabiiy kapital, turizm multiplikatori, TSA, LEWIE, mahalliy daromad, barqaror turizm, qo'riqlanadigan hududlar.

Аннотация. В статье систематизированы теоретические и методологические основы оценки роли экотуризма в региональном экономическом развитии. Экотуризм рассматривается не только как источник прямых туристских расходов, но и как механизм формирования местной занятости, развития малого бизнеса и цепочек поставок, финансирования природного капитала и диверсификации доходов сельских сообществ. Проанализированы взаимодополняющие методы: туристский спутниковый счёт (TSA), региональные таблицы «затраты–выпуск» и матрицы социальных счетов, Local Economy-Wide Impact Evaluation (LEWIE), анализ затрат и выгод и Статистическая рамочная система ООН по измерению устойчивости туризма. По оценкам Всемирного банка, каждый туристский доллар увеличивал местные доходы примерно на 2,48 долл. В районе Nosy Be на Мадагаскаре, на 2,03 долл. Вокруг национального парка Queen Elizabeth в Уганде и на 1,78 долл. Вокруг Chitwan в Непале; в Бразилии один реал туристских расходов в районе Abrolhos повышал доход местных домохозяйств примерно на 1,74 реала. Это показывает, что оценка экотуризма только по прямой выручке недооценивает региональные мультипликативные эффекты. Для Узбекистана предложено объединить показатели посещаемости, расходов туристов, доли местных закупок, занятости, экологической ёмкости и состояния природного капитала в единой региональной системе оценки.

Ключевые слова: экотуризм, региональное экономическое развитие, природный капитал, туристский мультипликатор, TSA, LEWIE, занятость, местные доходы, устойчивый туризм, охраняемые территории.

Abstract. This article systematizes the theoretical and methodological foundations for assessing the role of ecotourism in regional economic development. Ecotourism is treated not merely as a source of direct visitor expenditure but as a mechanism that can generate local employment, support small businesses and supply chains, finance natural capital, and diversify rural household incomes. Complementary approaches are examined, including the Tourism Satellite Account (TSA), regional input–output and social accounting matrix models, Local Economy-Wide Impact Evaluation (LEWIE),

cost-benefit analysis, and the UN Statistical Framework for Measuring the Sustainability of Tourism. World Bank assessments show that each tourist dollar increased local income by approximately USD 2.48 around Nosy Be in Madagascar, USD 2.03 around Queen Elizabeth National Park in Uganda, and USD 1.78 around Chitwan National Park in Nepal; in Brazil, one real of visitor spending around Abrolhos increased nearby household income by about 1.74 reals. These findings demonstrate that approaches limited to direct tourism receipts underestimate regional spillovers. For Uzbekistan, the article proposes an integrated regional framework combining visits, visitor expenditure, local procurement, employment, carrying capacity, and natural-capital indicators.

Keywords: ecotourism, regional economic development, natural capital, tourism multiplier, TSA, LEWIE, employment, local income, sustainable tourism, protected areas.

KIRISH

Ekoturizmning iqtisodiy mazmuni ko'pincha turistik xizmatlardan tushgan bevosita daromad bilan izohlanadi. Bunday yondashuv amaliy hisob-kitob uchun qulay bo'lsa-da, hududiy iqtisodiyotda yuz beradigan ikkilamchi ta'sirlarni to'liq ochib bermaydi. Turistning mehmonxona, yo'l haqi, oziq-ovqat, gid xizmati yoki hunarmandchilik mahsulotiga sarflagan mablag'i keyinchalik mahalliy yetkazib beruvchilar, ish haqi va uy xo'jaliklari xarajatlari orqali yana iqtisodiy aylanishga kiradi.

Ayniqsa qo'riqlanadigan tabiiy hududlar yaqinidagi qishloq joylarda ekoturizm iqtisodiy diversifikatsiyaning kam sonli real vositalaridan biri bo'lishi mumkin. Tabiatga asoslangan turizm turar joy, transport va umumiy ovqatlanishdan tashqari gidlik, ot-ulov xizmati, qishloq xo'jaligi mahsulotlari, hunarmandchilik, mahalliy savdo va kichik servis tarmoqlariga talab yaratadi. Shu sabab uning hududiy samarasi turizm sektorining o'zidan kengroqdir.

Ekoturizmning o'ziga xos jihati shundaki, uning asosiy ishlab chiqarish aktivlaridan biri tabiiy kapitaldir. Landshaft, bioxilma-xillik, toza suv, o'rmon, cho'l yoki tog' ekotizimining sifati turist talabini shakllantiradi. Agar turizm oqimi ekologik sig'imdan oshsa yoki daromadning mahalliy tabiatni muhofaza qilishga qaytishi ta'minlanmasa, qisqa muddatli iqtisodiy foyda uzoq muddatli resurs yemirilishiga olib kelishi mumkin.

Shu sabab ekoturizmni baholashda klassik hududiy iqtisodiyot bilan ekologik iqtisodiyot o'rtasida metodologik ko'prik zarur. Bevosita qo'shilgan qiymat, ish o'rni va soliq tushumi iqtisodiy blokni tashkil etsa, suv sarfi, chiqindi, ekotizim bosimi, bioxilma-xillik va qo'riqlash xarajatlari barqarorlik blokini tashkil etadi.

2024-yilda BMT Statistika komissiyasi tomonidan ma'qullangan Statistical Framework for Measuring the Sustainability of Tourism aynan turizmning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik o'lchamlarini yagona statistik mantiqda birlashtirishga qaratilgan. Mazkur yondashuv ekoturizmni hududiy rivojlanish vositasi sifatida tahlil qilish uchun muhim nazariy tayanch yaratadi.

O'zbekistonda Ugam-Chotqol, Hisor, Surxon, Zarafshon, Qizilqum va Orolbo'yi kabi hududlar ekoturizm uchun katta tabiiy salohiyatga ega. 2025-yilgi davlat dasturlarida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar ulushini kengaytirish, ekoturizm zaxiralaridan foydalanish va aholi daromadlarini oshirish vazifalari bir-biriga bog'langan holda belgilangan.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot qiyosiy-metodologik va narrativ sintez usulida olib borildi. Nazariy asos sifatida barqaror turizm, hududiy rivojlanish, tabiiy kapital va turizm multiplikatori konsepsiyalari qabul qilindi. Metodik hujjatlar orasida Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework, BMTning SF-MST tizimi hamda Jahon bankining qo'riqlanadigan hududlar turizmi uchun LEWIE metodikasi asosiy o'rin egalladi.

TSA turizm talabini milliy hisoblar tizimi bilan bog'lab, turizmning to'g'ridan-to'g'ri yalpi qo'shilgan qiymati, iste'moli, bandligi va boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlarini aniqlash imkonini beradi. Uning afzalligi – makroiqtisodiy statistikaga mosligi va xalqaro taqqoslanish imkoniyatidir. Cheklovi esa hudud ichidagi bilvosita tarqalish va ayniqsa kichik qishloq jamoalaridagi spilloverlarni yetarlicha ko'rsatmasligidir.

Regional input-output yoki social accounting matrix modeli turist xarajatining tarmoqlararo ta'sirini ochadi. Turistik korxona oziq-ovqatni mahalliy fermerdan, transport xizmatini mahalliy tashuvchidan yoki jihozlarni boshqa tarmoqdan sotib oladi. Ushbu xaridlar bilvosita ta'sirni, ish haqi olgan uy xo'jaliklarining keyingi xarajatlari esa induksiyaangan ta'sirni yaratadi.

LEWIE hududiy va ayniqsa qo'riqlanadigan tabiiy maydonlar atrofidagi iqtisodiyotni tahlil qilishga moslashtirilgan yondashuvdir. Unda turist xarajati bilan bir qatorda uy xo'jaliklari, mahalliy korxonalar, fermerlar va xizmat ko'rsatuvchilar so'rovi olinib, turistik mablag'ning qaysi qismi hududda qolishi va qaysi qismi tashqariga chiqib ketishi aniqlanadi.

Barqarorlik nuqtai nazaridan SF-MST turizmning iqtisodiy ko'rsatkichlarini tabiiy resurslardan foydalanish va ekologik bosim bilan bog'lash imkonini beradi. Ekoturizm uchun bu ayniqsa muhim, chunki tabiiy aktivning degradatsiyasi kelajak turistik talabining o'zini pasaytiradi.

Metodologik sintez natijasida baholash besh blokka ajratildi: turistik talab; to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy samara; mahalliy multiplikativ ta'sir; ijtimoiy inklyuzivlik; ekologik barqarorlik. Ushbu bloklarni birgalikda qo'llash "ko'proq turist = ko'proq rivojlanish" degan sodda tenglamadan qochish imkonini beradi.

Birlamchi hududiy dala tadqiqoti o'tkazilmagani sababli maqolada O'zbekiston hududlari bo'yicha uydirma turist xarajatlari yoki multiplikatorlar yaratilmagan. Natijalardagi miqdoriy misollar Jahon bankining real protected-area tourism baholaridan olingan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Nazariy-metodologik tahlil ekoturizmning hududiy iqtisodiy rolini baholashda uchta savolni bir vaqtda qo'yish zarurligini ko'rsatdi: turist hududga qancha mablag' olib kiradi; ushbu mablag'ning qancha qismi hudud ichida qayta aylanadi; bu iqtisodiy faoliyat tabiiy kapital va mahalliy jamiyat uchun qanday natija beradi. Faqat birinchi savolga javob beradigan statistika ekoturizmning real hududiy qiymatini to'liq ko'rsatmaydi.

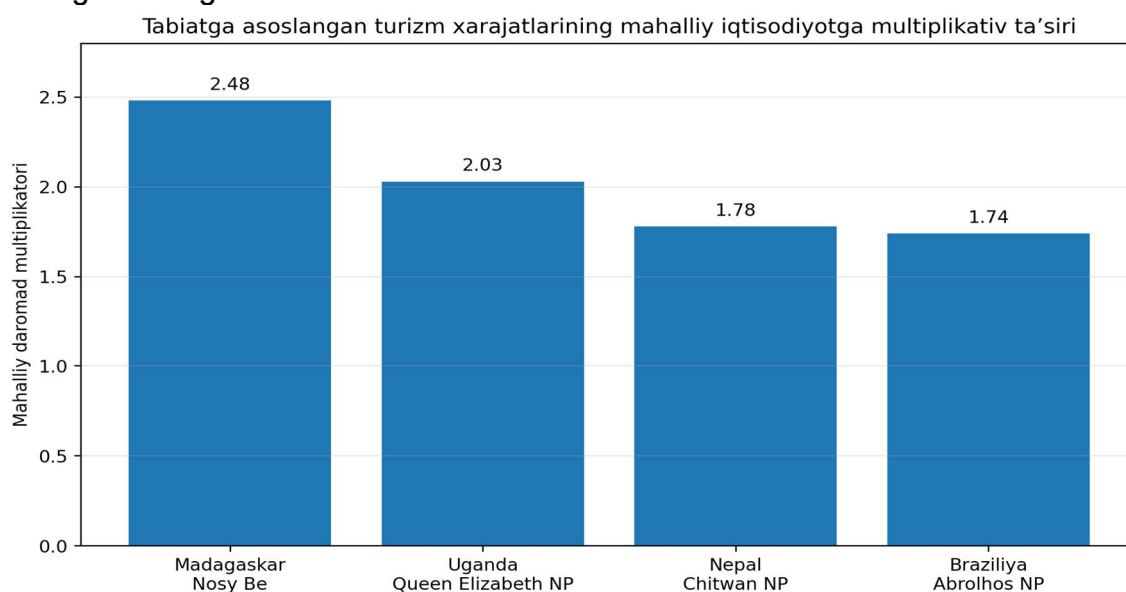

1-jadval

Ekoturizmning hududiy iqtisodiy ta'sirini baholashda qo'llanadigan asosiy metodlarning qiyosiy xususiyatlari

Metod	Asosiy o'lchov	Kerakli ma'lumot	Kuchli tomoni	Cheklovi	Ekoturizm uchun qo'llanish
TSA / regional TSA	To'g'ridan-to'g'ri GVA, iste'mol, bandlik	Milliy hisoblar + turizm statistikasi	Standart va taqqoslanadigan	Mahalliy spillover cheklangan	Hudud iqtisodiyotidagi bevosita turizm ulushi
Input-Output	Bevosita + bilvosita multiplikator	Tarmoqlararo jadval	Supply-chain ta'sirini ko'rsatadi	Ko'pincha statik koeffitsient	Transport, oziq-ovqat, xizmat zanjiri
SAM / CGE	Daromad, uy xo'jaligi va narx ta'siri	SAM va xulq parametrlari	Keng iqtisodiy qayta aloqa	Ma'lumot va model murakkab	Katta loyiha/siyosat ssenariysi
LEWIE	Mahalliy daromad va ish o'рни multiplikatori	Turist + biznes + uy xo'jaligi so'rovi	Qishloq va park atrofida juda mos	Dala ma'lumoti talab qiladi	Protected area ecotourism
CBA	NPV, BCR, ijtimoiy foyda va xarajat	Investitsiya va tashqi effektlar	Loyiha tanlashga qulay	Tabiiy kapitalni monetizatsiya qilish qiyin	Ekoyo'l, visitor center, infratuzilma
SF-MST	Iqtisodiy + ijtimoiy + ekologik indikator	Ko'p manbali statistika	Barqarorlikni integral baholaydi	Institutsional statistika talab qiladi	Hududiy monitoring va siyosat

Jahon bankining qo'riqlanadigan hududlardagi tabiatga asoslangan turizm bo'yicha tadqiqotlari mahalliy multiplikativ ta'sirning katta bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Nosy Be atrofida turistning bir dollarlik xarajati mahalliy uy xo'jaliklari daromadini 2,48 dollarga, Uganda Queen Elizabeth milliy bog'i atrofida 2,03 dollarga, Nepal Chitwan milliy bog'i atrofida 1,78 dollarga oshirgan. Braziliyadagi Abrolhos hududida esa bir real turist xarajati mahalliy daromadni 1,74 realga oshirgan.

Manba: World Bank nature-based tourism / Banking on Protected Areas baholari.

1-rasm. Tabiatga asoslangan turizm xarajatining mahalliy daromad multiplikatori

Ushbu ko'rsatkichlar turistik mablag'ning iqtisodiyotda bir necha marta aylanishini ko'rsatadi. Mehmonxona turistdan daromad oladi, keyin oziq-ovqatni mahalliy fermerdan xarid qiladi, fermer ishchi yollaydi, ishchi esa daromadining bir qismini mahalliy savdo va xizmatlarga sarflaydi. Hududiy rivojlanish nuqtai nazaridan aynan shu ikkilamchi aylanma ekoturizmning eng muhim, ammo ko'pincha statistikada ko'rinmaydigan samarasidir.

Biroq multiplikator avtomatik ravishda yuqori bo'lmaydi. Mehmonxona oziq-ovqat, uskunalar yoki ishchi kuchini hudud tashqarisidan olsa, tourism leakage kuchayadi. Shuning uchun "mahalliy xarid ulushi" ekoturizm siyosatida turistlar sonidan kam bo'lmagan strategik indikator hisoblanadi.

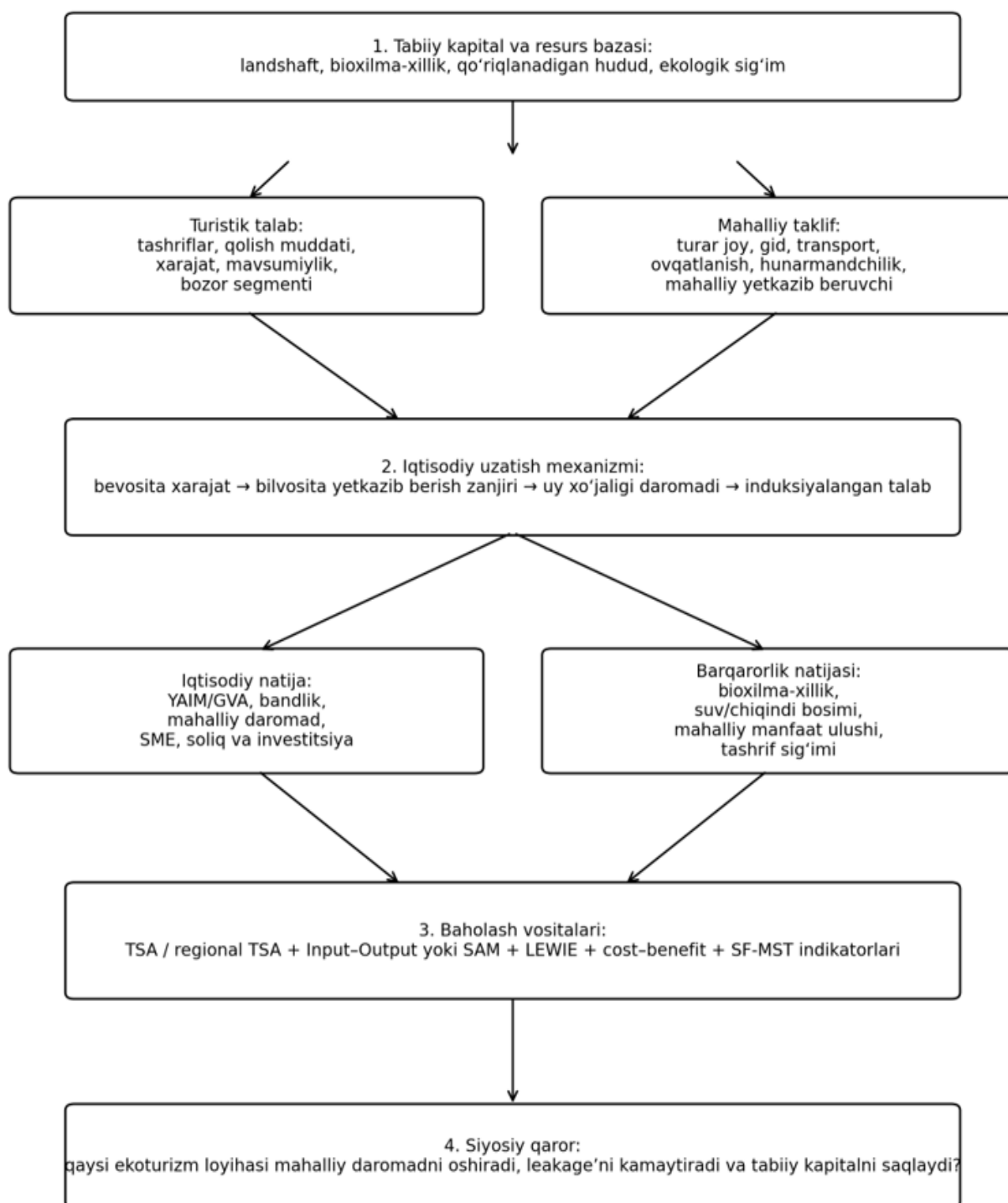
2-jadval

Ekoturizmning hududiy rivojlanishga ta'sirini kompleks baholash indikatorlari

Baholash bloki	Asosiy indikator	O'lchov birligi	Ma'lumot manbai	Talqin	Siyosiy foydalanish
Turistik talab	Tashriflar, qolish muddati, xarajat	kishi; kun; so'm/dollar	Visitor survey, chipta, mobil data	Bozor hajmi	Marketing va sig'im
Bevosita iqtisod	Turizm GVA, ish o'rni, biznes daromadi	so'm; kishi	TSA, soliq, korxona so'rovi	Birlamchi samara	Investitsiya va budjet
Mahalliy linkage	Mahalliy procurement va daromad multiplikatori	%; koeffitsient	LEWIE/biznes so'rovi	Pulning hududda qolishi	Local sourcing
Inklyuzivlik	Mahalliy aholi, ayol/yoshlar bandligi	%; kishi	Uy xo'jaligi va firma ma'lumoti	Foyda kimga tegmoqda?	Training va benefit-sharing
Tabiiy kapital	Habitat holati, suv, chiqindi, carrying capacity	indeks; m3; kg; kishi/kun	Park monitoringi	Resurs bosimi	Visitor limit va reinvestment
Davlat rentabelligi	Park daromadi / boshqaruv xarajati	nisbat, NPV/BCR	Budjet va park hisobi	Davlat investitsiya qaytimi	Moliyalashtirish

Jahon banki ma'lumotlari tabiatga asoslangan turizmning bandlik ta'siri ham sezilarli ekanini ko'rsatadi. Fiji Mamanuca orollarida protected-area tourism to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita kanallar orqali 8 304 ish o'rnini yaratgan va mahalliy aholining taxminan 13 foiz bandligini qo'llab-quvvatlagan. Zambianing South Luangwa hududida turizm mehnatga layoqatli aholining qariyb 30 foiziga ish bilan bog'liq iqtisodiy imkoniyat yaratgan. Ushbu misollar bandlikni faqat mehmonxona va tur-operator bilan cheklash noto'g'ri ekanini ko'rsatadi.

1-rasm. Ekoturizmning hududiy iqtisodiy ta'sirini baholashning nazariy-metodologik modeli

Ekoturizmning yana bir muhim xususiyati – tabiiy kapitalning iqtisodiy aktivga aylanishidir. Masalan, Jahon banki tahlillarida ayrim protected area loyihalarida davlatning tabiatni muhofaza qilishga yo'naltirgan bir dollarlik investitsiyasi kamida olti baravar iqtisodiy qaytim yaratishi qayd etilgan. Bu natija qo'riqlanadigan hududlar xarajat moddasi emas, to'g'ri boshqarilganda iqtisodiy infratuzilma sifatida qaralishi mumkinligini anglatadi.

3-jadval

Tabiatga asoslangan turizmning mahalliy iqtisodiy ta'siri bo'yicha xalqaro tajribalar

Xalqaro misol	O'lchov	Natija	Metodik ma'no	Hududiy xulosa	O'zbekiston uchun dars
Madagaskar – Nosy Be	Mahalliy daromad multiplikatori	2,48	Spillover juda muhim	Turizm bo'lmagan tarmoqlar ham yutadi	Mahalliy supply-chainni o'lchash
Uganda – Queen Elizabeth NP	Mahalliy daromad multiplikatori	2,03	Turist dollari qayta aylanadi	Benefit-sharing muhim	Park daromadini mahallaga bog'lash
Nepal – Chitwan NP	Mahalliy daromad multiplikatori	1,78	Protected area iqtisodiy aktiv	Qishloq bizneslari ulanadi	Buffer zonadagi biznesni qo'llash
Fiji – Mamanuca	Bandlik	8 304 ish; 13%	Direct + indirect jobs	Turizm regional employer	Bandlik zanjirini o'lchash
Zambia – South Luangwa	Mahalliy bandlik	≈30% working-age population	Turizm qishloq mehnat bozoriga katta ta'sir	Alternativ daromad manbai	Chekka hududlarda ekoturizm strategiyasi

O'zbekiston uchun metodik yondashuv ikki darajada tashkil etilishi mumkin. Birinchi daraja – milliy va viloyat statistikasi bilan bog'langan regional TSA: turist oqimi, tunash, turizm korxonalari, qo'shilgan qiymat va bandlikni beradi. Ikkinchi daraja – tanlangan ekoturizm hududida LEWIE-lite dala tadqiqoti: turist xarajati, mahalliy biznes xaridlari, fermer va uy xo'jaligi daromadlarini kuzatadi. Ikki darajani qo'shish siyosat uchun ham makro, ham lokal ta'sirni ko'rsatadi.

Mamlakatda ekoturizmning institutsional bazasi ham kengaymoqda. 2025-yilgi davlat dasturlarida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarni 14,5 foizgacha kengaytirish va ularning ekoturizm imkoniyatlaridan aholining daromadlarini oshirish uchun foydalanish vazifasi belgilangan. 2025-yil dekabrda ekohududlarda turist yo'laklarini tashkil etish va yagona reyestrda kiritish tartibi tasdiqlangan. Bunday tartib tashrif oqimini nazorat qilish va ekologik sig'imni boshqarish uchun statistik baza shakllantirish imkonini beradi.

MUHOKAMA

Ekoturizmning iqtisodiy samarasi turistlar sonining o'zidan emas, turist xarajatining hudud ichida qanday taqsimlanishidan kelib chiqadi. Bir xil tashriflar soniga ega ikki hududning natijasi keskin farq qilishi mumkin: birida oziq-ovqat, transport, gid va hunarmandchilik mahalliy ta'minlansa, ikkinchisida asosiy xizmatlar tashqi firmalar tomonidan ko'rsatiladi. Shu sabab mahalliy qo'shilgan qiymat ekoturizm siyosatining markaziy kategoriyasiga aylanishi kerak.

Multiplikatorlarni talqin qilishda ehtiyotkorlik zarur. Yuqori koeffitsient har doim ko'proq turist qabul qilish lozimligini anglatmaydi. Tabiiy hududning

carrying capacity chegarasi mavjud. Tashrif soni ortib, ekotizim yemirilsa, turizmning asosiy kapitali bo'lgan tabiiy resursning qiymati pasayadi.

Shu jihatdan SF-MST an'anaviy turizm statistikasi uchun muhim metodologik burilishdir. U turist xarajati va qo'shilgan qiymatni suv, energiya, chiqindi, bandlik va ekologik holat bilan bir tizimda ko'rishga imkon beradi. Ekoturizm uchun bu yondashuv alohida ahamiyatga ega, chunki iqtisodiy va ekologik natija bir-biridan ajralmaydi.

Mahalliy jamoaning ishtiroki ekoturizmning iqtisodiy samaradorligi bilan bevosita bog'liq. Mahalliy aholi gid, mehmon uyi, transportchi, hunarmand yoki yetkazib beruvchi sifatida iqtisodiy zanjirga kiritilmasa, turizm daromadi "enklav" shaklida tashqi investorlarga oqib ketishi mumkin.

Benefit-sharing mexanizmlari aynan shu leakage'ni kamaytiradi. Park kirish to'lovining bir qismi mahalla loyihalariga, infratuzilmaga yoki inson-yovvoyi tabiat ziddiyatini kamaytirishga yo'naltirilsa, jamoa tabiatni muhofaza qilishdan bevosita manfaatdor bo'ladi. Uganda tajribasida park kirish to'lovlari va gorilla permit daromadlarining bir qismi mahalliy loyihalarga ajratilishi shunday modelga misoldir.

Ekoturizmning bandlik ta'siri sifat jihatidan ham baholanishi kerak. Mavsumiy, past ish haqli yoki norasmiy ishlarni faqat "yangi ish o'rni" sifatida sanash iqtisodiy ta'sirni oshirib ko'rsatishi mumkin. Barqaror ish muddati, ish haqi, ayollar va yoshlar ulushi, mahalliy aholi ulushi kabi indikatorlar qo'shimcha ravishda o'lchanishi zarur.

Regional TSAning afzalligi turizmni boshqa tarmoqlar bilan taqqoslash imkonidir. Biroq kichik ekoturizm hududlarida rasmiy statistika tanlanmasi yetarli bo'lmasligi mumkin. Shu sabab visitor survey, business survey, mobil geoma'lumot va park chiptalari kabi ma'muriy ma'lumotlarni integratsiya qilish zarur.

LEWIE-lite O'zbekiston sharoitida ayniqsa foydali bo'lishi mumkin. Surxon, Ugam-Chotqol, Hisor yoki Qizilqum kabi aniq hududlarda turistlar, mahalliy uy xo'jaliklari va korxonalar so'rovi orqali pul oqimining hududda qolish ulushini aniqlash mumkin. Natija katta makro model talab qilmasdan amaliy siyosat tavsiyalarini beradi.

Ekoturizm infratuzilmasi bo'yicha investitsiya qarorlarida xarajat-foyda tahliliga tabiiy kapital komponenti kiritilishi lozim. Ekoyo'l, visitor center yoki yo'l qurilishi iqtisodiy foyda keltirishi bilan birga habitat fragmentatsiyasi, chiqindi va suv bosimini oshirishi mumkin. Agar ushbu tashqi xarajatlar hisobga olinmasa, loyiha rentabelligi sun'iy ravishda yuqori chiqadi.

Metodologik nuqtai nazardan eng maqbul yondashuv bitta universal indeks emas, ko'p qatlamli dashboarddir. Sababi iqtisodiy multiplikator yuqori, lekin ekologik bosim ham yuqori bo'lgan hududni "muvaffaqiyatli" deb baholash noto'g'ri. Aksincha, ekologik jihatdan ideal, lekin mahalliy aholi daromadiga deyarli ta'sir qilmaydigan turizm ham hududiy rivojlanish vazifasini to'liq bajarmaydi.

O'zbekistonning 2025–2026-yillardagi turizm siyosatida hududiy turist oqimini keskin oshirish, yashil turizm va ekohududlarda tartibga solingan turist yo'laklarini yaratish bir vaqtda ilgari surilmoqda. Bu sharoitda turist soni bo'yicha maqsadlarni ekologik sig'im va mahalliy iqtisodiy retention ko'rsatkichlari bilan muvofiqlashtirish metodologik jihatdan zarur.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, O'zbekiston ekoturizm hududlari bo'yicha standartlashtirilgan visitor-expenditure va local-linkage mikrodata hozircha keng ochiq emas. Keyingi bosqichda kamida ikki turdagi hududda — tog' ekoturizmi va cho'l/qo'riqlanadigan hudud ekoturizmida — LEWIE-lite pilotini o'tkazish qiyosiy metodologik xulosalarni ancha kuchaytiradi.

XULOSA

Ekoturizmning hududiy iqtisodiy rivojlanishdagi rolini baholash bevosita turist tushumini hisoblash bilan cheklanmasligi kerak. Uning asosiy iqtisodiy qiymati mahalliy supply-chain, bandlik, uy xo'jaligi daromadi va ikkilamchi talab orqali shakllanadigan multiplikativ ta'sirda namoyon bo'ladi.

TSA turizmning to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy ulushini, input–output va SAM tarmoqlararo ta'sirni, LEWIE mahalliy pul oqimi va leakage'ni, cost–benefit investitsiya rentabelligini, SF-MST esa iqtisodiy natijani ekologik va ijtimoiy barqarorlik bilan birlashtirib baholaydi. Ularni kombinatsiyada qo'llash eng ishonchli metodologik natijani beradi.

Jahon banki tajribasi tabiatga asoslangan turizmning mahalliy daromad multiplikatori ayrim hududlarda 1,7–2,5 atrofida bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Bu ekologik aktivlar iqtisodiy jihatdan faol hududiy kapital ekanini tasdiqlaydi.

O'zbekiston uchun tavsiya etiladigan model regional TSA bilan tanlangan ekoturizm zonalaridagi LEWIE-lite bahosini birlashtirish, natijani esa SF-MST tamoyillari asosida ekologik indikatorlar bilan nazorat qilishdan iborat. Bunda tashrif soni, turist xarajati, mahalliy xarid ulushi, bandlik, ayollar/yoshlar ishtiroki, ekologik sig'im va park daromadining tabiatni muhofaza qilishga qaytishi asosiy indikatorlar bo'lishi lozim.

Ekoturizmning haqiqiy hududiy samarasi turistlar sonining maksimal bo'lishida emas, balki har bir turist xarajatining ko'proq qismi mahalliy iqtisodiyotda qolishi, mahalliy aholiga yetib borishi va ushbu daromadning tabiiy kapitalni saqlash bilan uyg'unlashishida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. United Nations, World Tourism Organization, Eurostat, & OECD. (2010). Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework 2008. United Nations.
2. United Nations Statistics Division. (2024). Statistical Framework for Measuring the Sustainability of Tourism (SF-MST). United Nations.

3. OECD. (2025). Measuring the economic impact of tourism in Greece: Guidance and action plan. OECD Tourism Papers, 2025/15. <https://doi.org/10.1787/52f3c5e9-en>
4. OECD. (2026). OECD Tourism Trends and Policies 2026. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/3fd3cd75-en>
5. World Bank. (2021). Banking on Protected Areas: Promoting Sustainable Protected Area Tourism to Benefit Local Communities. Washington, DC: World Bank.
6. Narain, U., & Bhammar, H. (2021). Guidance on how to apply LEWIE (Local Economy-Wide Impact Evaluation) to assess economic impact of protected area tourism on the local economy. World Bank.
7. World Bank. (2025). Nature-Based Tourism. Washington, DC: World Bank.
8. World Bank. (2025). Measuring the Local Economic Impacts of Nature-Based Tourism in Madagascar. Washington, DC: World Bank.
9. World Bank. (2026). Strengthening the effectiveness and impact of protected and conserved areas: Knowledge exchange findings. Washington, DC: World Bank.
10. Stynes, D. J. (1997). Economic impacts of tourism: A handbook for tourism professionals. University of Illinois, Tourism Research Laboratory.
11. Frechtling, D. C. (2013). The economic impact of tourism: Overview and examples of macroeconomic analysis. UNWTO Statistics and TSA Issue Paper Series.
12. Driml, S., & Common, M. (1996). Ecological economics criteria for sustainable tourism: Application to the Great Barrier Reef and Wet Tropics World Heritage Areas, Australia. *Journal of Sustainable Tourism*, 4(1), 3–16.
13. Goodwin, H. (1996). In pursuit of ecotourism. *Biodiversity and Conservation*, 5, 277–291.
14. Weaver, D. B. (2001). *The Encyclopedia of Ecotourism*. CABI Publishing.
15. National Committee on Ecology and Climate Change of the Republic of Uzbekistan. (2025). *What is Ecotourism?* Tashkent.
16. Tourism Committee of the Republic of Uzbekistan. (2025). *Measures to increase the role of tourism in the economy and expand tourism services in 2025–2026*. Tashkent.
17. Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. (2025). *Regulation on the procedure for organizing and using tourist trails in eco-zones (Resolution No. 778)*. Tashkent.

Mas'ul muharrir: Beglayev Uchqun

Musahhih: Boltayev Nurali

Sahifalovchi va dizaynerlar: Normurodov Sarvar,
Sharipov Shoxruh

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Agrobiznes, fan va texnologiyalar" ilmiy-amaliy elektron jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul hisoblanadi. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqolalar, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin. Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: licht-1989@mail.ru

Jurnalning telegram manzili: t.me/agrobiznes_elektronjurnal

Telefon raqami: +998939018320, +998934393000

Jurnal rasmiy sayti: <https://www.agrobiznesjournal.uz>

"Agrobiznes, fan va texnologiyalar" ilmiy-amaliy elektron jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 30.11.2024-yildagi №364/5-sonli qarori bilan 08.00.00-Iqtisodiyot fanlari bo'yicha, 08.05.2025-yildagi №370/5-sonli qarori bilan 06.00.00-Qishloq xo'jaligi fanlari bo'yicha "Dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxati"ga kiritilgan.

"Agrobiznes, fan va texnologiyalar" ilmiy-amaliy elektron jurnali 2023-yil 23-maydan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669225** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №083688